

Ярина Турчин¹, Олександр Горбач²

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ В МЕЖАХ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ АСОЦІЙОВАНОГО ТРІО

Анотація. Розглянуто особливості та результати функціонування ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство». Обґрунтовується доцільність реформування Східного партнерства з використанням інструменту поглибленої диференціації. Зроблено висновок про необхідність фокусування уваги на проблемах слабкої регіональної співпраці на рівні учасників Східного партнерства, різних темпах їх наближення до Європейського Союзу та суспільних настроїв держав Асоційованого тріо. Вказано на важливість мобілізуючого ефекту Східного партнерства через доповнення перспективою членства та посилення безпекового компоненту, особливо в контексті агресивної зовнішньої політики Російської Федерації.

Ключові слова: Східне партнерство, диференціація, Європейський Союз, Асоційоване тріо.

DIFFERENTIATION WITHIN THE EASTERN PARTNERSHIP AND PROSPECTS OF THE ASSOCIATION TRIO³

Summary. The peculiarities and results of the European Union “Eastern Partnership” initiative functioning are considered. The expediency of Eastern Partnership reforming using the tool of in-depth

¹ Турчин Ярина, доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин, директор Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»; yaryna.b.turchyn@lpnu.ua

² Горбач Олександр, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»; gorbachon@gmail.com

³ Article was written under the grant ERASMUS+ J.MONNET MODULE “EU Eastern Partnership Initiative: opportunities for Ukraine” 619891-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE.

The European Commission’s support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy

differentiation is substantiated. Conclusions are made on the necessity to focus on the problems of weak regional cooperation at the level of the Eastern Partnership participants, the different pace of their rapprochement with the European Union and the public mood of the Association Trio states. The importance of the Eastern Partnership mobilizing effect through the membership prospects addition and the security component strengthening is pointed out, especially in the context of the aggressive foreign policy of the Russian Federation.

Key words: Eastern Partnership, differentiation, European Union, Association Trio.

Задля наближення країн пострадянського простору до демократичних стандартів, забезпечення в них політичної стабільності та економічного розвитку у 2009 р. Європейський Союз (далі – ЄС) започаткував ініціативу «Східне партнерство» (далі – СП), яка стосується шести країн: України, Молдови, Білорусі, Вірменії, Грузії та Азербайджану. Варто зауважити, що Східне партнерство сформоване з урахуванням двох ключових принципів: по-перше, використання формули «більше за більше», коли підтримка адресатів ініціативи Європейським Союзом пропорційно залежить від досягнень у реформах та запровадженні європейських цінностей і стандартів; по-друге, можливості вибору кожним учасником глибини й темпів інтеграції з європейським співтовариством⁴. Попри певні очевидні досягнення, формат ініціативи нерідко піддають критиці, а в підсумку висловлюють позиції про її радикальне реформування або цілковите припинення.

Від моменту заснування СП головними недоліками ініціативи вважалися відсутність перспективи членства як її кінцевої мети та включення до єдиного формату співпраці держав, які хоч і мають спільне історичне минуле, проте різняться за політичними, економічними й зовнішніми орієнтирами свого розвитку. Це суттєво обмежило євроінтеграційний рух тих країн – адресатів СП, які задекларували пріоритетом зовнішньої політики набуття повноцінного членства в ЄС. Також це призводить до перманентного зменшення підтримки євроінтеграційної ідеї на рівні суспільств окремих держав Східної

⁴ Понад 70% громадян Молдови виступають за інтеграцію в ЄС – опитування. *Интерфакс-Україна*. 2021. 31 липня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/759019.html>.

Європи, згорання демократичних перетворень, а отже, посилює їхню залежність від Російської Федерації в різних сферах.

Як відомо, Східне партнерство функціонує на двох рівнях – двої багатосторонньому. Хоча запровадження багатостороннього формату співробітництва в межах СП спрямоване на посилення інтеграції між країнами-адресатами, проте його ефективність недостатня. Адже країни – члени Східного партнерства донині демонструють суперечливість у підходах до розв’язання актуальних питань порядку денного міжнародних відносин та різні темпи внутрішніх перетворень, зорієнтованих на демократизацію політичних систем та інтеграцію національних економік до спільного європейського простору. Слушною щодо цього є думка О. Барбурської про те, що розвиток СП значною мірою залежить від чинників, пов’язаних з адресатами ініціативи, зокрема: 1) їхньої геополітичної ситуації; 2) можливостей та бажання адаптуватися до стандартів і вимог ЄС⁵. Як наслідок, країни – учасниці ініціативи слабо інтегровані між собою, кожна з них має індивідуальні пріоритети та очікування від співпраці з Європейським Союзом. На противагу країнам Центрально-Східної Європи, країни – адресати СП не консолідовані загальною метою, а саме набуттям повноправного членства в ЄС.

Включення до спільної ініціативи держав із різними зовнішньополітичними пріоритетами пояснюється тим, що процес інституалізації Східного партнерства був складним, позаяк задля свого впровадження потребував як компромісного рішення на рівні держав – членів ЄС, так і врівноваження відносин із Російською Федерацією (далі – РФ). У першому випадку в середовищі європейських партнерів провадилася дискусія щодо можливості розширення Європейського Союзу країнами Східної Європи. Власне, для досягнення узгодженості позицій до Східного партнерства були включені держави, які не виражали амбіцій до членства в ЄС (Білорусь, Вірменія та Азербайджан). У такий спосіб прихильники розвитку східної політики ЄС намагалися переконати опонентів у тому, що Східне партнерство не передбачатиме членство, а отже, розширення ЄС сусідами на Сході. Також через відсутність

⁵ Barburska O. Polityka wschodnia Unii Europejskiej jako część składowa polityki zagranicznej UE. Warszawa, 2018. S. 244.

перспективи членства європейці намагалися досягнути певного компромісу у відносинах із Росією, яка розглядає пострадянський простір як сферу своїх «канонічних інтересів». Хоча ЄС завдяки Східному партнерству посилив свою політичну й економічну присутність у регіоні, однак такі кроки не могли конкурувати з ідеєю розширення ЄС країнами Східної Європи, реалізація якої виглядала малореалістичною в умовах несприятливої внутрішньої ситуації в ЄС.

Можемо виокремити ключові пріоритети у співробітництві з ЄС країн Східного партнерства на момент започаткування ініціативи.

Щодо України, то від моменту заснування програми українська сторона досить критично оцінила зміст СП, вказуючи на відсутність принципово нових підходів до розвитку відносин між нею та Європейським Союзом, наявність дещо завищених очікувань від українських реформ. Від самого початку Україна наполегливо домогалася перспективи членства.

Тогочасна політична еліта Республіки Молдова також не демонструвала однозначну консолідовану позицію щодо запровадження СП. Наприклад, у 2009 р. президент Республіки Молдова В. Воронін зауважив, що СП є ініціативою, яка спрямована проти інтересів Росії, має слабку систему фінансової підтримки, тому не становить особливого інтересу для Молдови. Довший час молдовські урядовці відкрито не висловлювали офіційну позицію щодо Східного партнерства та в такий спосіб давали зрозуміти своє невдоволення новою ініціативою. Як і Україні, Молдові не імпонувала відсутність диференціації між країнами-партнерами та перспективи членства в ЄС⁶. З тих міркувань очільник молдовської держави відмовився від безпосередньої участі в саміті Східного партнерства у Празі у 2009 р.⁷

Що ж до країн Південного Кавказу, то вже із самого початку інституалізації сучасної східної політики ЄС ці держави мали різні інтереси у співпраці з європейськими партнерами. Так, для

⁶ Василеску Г., Морарь К. Европейская интеграция Республики Молдова в рамках Восточного партнерства. *Восточное партнерство: цели – опыт – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах, охваченных программой* / под науч. ред. П. Байора. Краков, 2013. С. 152.

⁷ Europa Wschodnia i Południowy Kaukaz w polityce Unii Europejskiej / red. nauk. A. Staszczuk. Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2011. S. 136.

Азербайджану пріоритетами стали розвиток економічної співпраці з ЄС, здебільшого в енергетичній сфері, та відновлення його територіальної цілісності.

Вірменія, як держава зі значно скромнішими показниками розвитку та ресурсами, завжди претендувала на інвестиційну й фінансову допомогу від ЄС, а ще на підтримку миру та стабільності в регіоні Нагірного Карабаху.

Натомість Грузія хоча й відразу задекларувала свій європейський рух, проте концентрувалася переважно на питанні територіальної цілісності, стабілізації внутрішньої ситуації на Південному Кавказі загалом⁸.

Як бачимо, усі південно-кавказькі держави демонстрували зацікавлення в залученні європейських партнерів до врегулювання конфліктів Південного Кавказу, однак не єдність у питанні перспективи членства в ЄС.

Натомість Республіка Білорусь від самого початку співпрацювала з Європейським Союзом у межах СП в досить обмеженому форматі, що пояснюється авторитарним режимом О. Лукашенка та значною залежністю держави від РФ у всіх сферах.

З огляду на зазначене спостерігаємо різні результати співробітництва з ЄС країн СП (див. табл. 1). Можемо констатувати, що Вірменія, Азербайджан і Білорусь набагато слабше розвинули свої відносини з ЄС. Так, лідери СП (Україна, Грузія та Молдова) уже підписали з ЄС Угоду про асоціацію, натомість з Вірменією діє нова угода про всеохопне й розширене партнерство, Азербайджан лише провадить перемовини про підписання схожого документа, проте без помітних результатів, а Білорусь узагалі залишається єдиною країною регіону, у якої немає рамкової угоди з ЄС⁹. До того ж у червні 2021 р. Республіка Білорусь заявила про призупинення членства у Східному партнерстві та розпочала реалізацію процедури припинення дії Угоди про реадмісію з ЄС.

⁸ Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / І. Газізуллін, М. Гончар, О. Коломієць та ін. ; за ред. В. Мартинюка. Київ : Агентство «Україна», 2009. С. 19.

⁹ Шейко Ю. «Асоційоване тріо» України, Грузії та Молдови: кінець «Східного партнерства» чи прискорення євроінтеграції? *Deutsche Welle*. 2021. 2 липня. URL: <https://www.dw.com/uk/asotsiiovane-trio-ukrainy-hruzii-ta-moldovy-kinets-skhidnoho-partnerstva/a-58126771>.

Таблиця 1

Основні угоди Європейського Союзу з країнами Східного партнерства¹⁰

	Вірменія	Азербайджан	Білорусь	Грузія	Молдова	Україна
Спрощення візового режиму	2014 р.	2014 р.	Угоди про спрощення візового режиму/реадмісію, підписані в січні 2020 р., схвалені Європейським Парламентом у травні 2020 р. Очікувалося, що ці угоди набудуть чинності 1 липня 2020 р.	2011 р.	2011 р.	2014 р.
Лібералізація візового режиму	-	-	-	2017 р.	2014 р.	2017 р.
Угода (про асоціацію)	2018 р. – Тимчасова угода про всеосяжне та розширене партнерство, яка набрала чинності	2017 р. – початок переговорів щодо всеосяжної та розширеної угоди про партнерство	-	2016 р. – Договір про асоціацію	2016 р. – Договір про асоціацію	2017 р. – Договір про асоціацію
Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі	-	-	-	2016 р.	2016 р.	2017 р.

¹⁰ Bentzen N., Przetacznik J. Eastern Partnership 3.0: principles, priorities, and prospects. Strasbourg : European Parliamentary Research Service, 2020. 21 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/651966/EPRS_IDA\(2020\)651966_EN.pdf?fbclid=IwAR2unPw284gTWGunzBOU5L3rWUW4JTtoG2KX5Avxv8f1JK_B2e-n3yJhOwIE](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/651966/EPRS_IDA(2020)651966_EN.pdf?fbclid=IwAR2unPw284gTWGunzBOU5L3rWUW4JTtoG2KX5Avxv8f1JK_B2e-n3yJhOwIE).

С. Ковальчук, експерт із Центрально-Східної Європи аналітичного центру ADASTRA, вважає: «Якщо для Грузії, України та Молдови членство у Східному партнерстві – це один з інструментів євроінтеграції, то для Азербайджану, Білорусі та Вірменії це лише платформа, що дає можливість отримати певні економічні вигоди, та “перепустка” до секторальних програм фінансування. Така різниця в зовнішньополітичних цілях держав - учасниць Східного партнерства перешкоджає поглибленню інтеграції в межах формату та унеможливорює реалізацію найамбітніших багатосторонніх ініціатив, таких як, наприклад, пропозиція Європейського Парламенту щодо створення спільного економічного простору між ЄС та країнами СП»¹¹. Основною проблемою є те, що ініціатива позбавлена головної цілі – перспективи членства. Відкритим залишається питання про те, що зміниться у співробітництві з ЄС, якщо країни СП реалізують усі реформи, зафіксовані в угодах про асоціацію.

Відтак низка дослідників та експертів наполегливо рекомендують посилити диференціацію у співпраці ЄС із країнами СП, однак не ототожнювати диференціацію з ізоляцією. Ці адресати ініціативи, які висловилися за «європейський вибір», повинні бути потрактовані більше ніж просто партнери (ідеться про членство в ЄС). Також кожна держава – адресат СП повинна індивідуально відповідати за співпрацю з ЄС, а не Східне партнерство загалом як певна цілісність. Додатковим складником СП має стати співпраця у військовій сфері, вона повинна реалізовуватися у двох групах: між державами СП, які демонструють прогрес (Україна, Білорусь, Молдова), а також між ними та Європейським Союзом¹².

Європейські партнери все-таки зробили певні кроки задля диференціації співпраці з країнами – адресатами СП. Так, 16 квітня 2015 р. Європейський Парламент прийняв резолюцію про визнання європейської перспективи країн Східного партнерства. Документ

¹¹ Ковальчук С. Асоційоване тріо: в ЄС і гуртом легше йти. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2021. 11 червня. URL: <https://adastra.org.ua/blog/asocijovane-trio-gurtom-i-v-yes-legshe-jti>.

¹² Piskorska B. Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego. Lublin, 2017. S. 521–522.

містить декілька важливих моментів, як-от: угоди про асоціацію з країнами не є остаточними цілями їхніх відносин із ЄС; відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз Грузія, Молдова та Україна мають європейську перспективу та можуть подавати заявку на членство в ЄС за умови досягнення «копенгагенських критеріїв»¹³. Також у 2017 р. в Європейському Парламенті було розглянуто питання про можливість запровадження програми «Східне партнерство плюс» і спеціального трастового фонду ЄС для підтримки реформ в Україні, Грузії та Молдові. Проте така ініціатива не знайшла достатньої підтримки під час саміту СП у Брюсселі¹⁴.

Аналогічно лідери Східного партнерства неодноразово вказували на проблему недостатньої диференціації в межах ініціативи, де ключовий посыл стосувався включення до її програми перспективи членства. Україна завжди займала активну позицію у просуванні ідеї надання адресатам СП з проєвропейськими позиціями перспективи членства в ЄС. Варто зауважити, що найменше двічі – після Помаранчевої революції (2004 р.) і Революції гідності (2014 р.) – Україна могла скористатися шансом подати заявку на вступ до ЄС та, імовірно, отримати позитивну відповідь. Однак цього не сталося, натомість із позиції ЄС йшлося про поглиблене партнерство, що загалом задовольняло інтереси європейських партнерів.

На відміну від України, Республіка Молдова займала менш активну позицію щодо просування питання набуття членства в ЄС. Лише впродовж 2013–2015 рр. посадовці цієї держави обговорювали питання про ймовірне подання державою заявки на членство в ЄС у 2014 р. Тоді окремі провідні держави – члени ЄС, зокрема Німеччина, розглядали це питання публічно, вважаючи Молдову «історією успіху» Східного партнерства. Зокрема, напередодні парламентських виборів у Республіці Молдова А. Меркель скерувала до тодішнього Прем'єр-міністра

¹³ Accession criteria (Copenhagen criteria). URL: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html.

¹⁴ Шейко Ю. «Асоційоване тріо» України, Грузії та Молдови: кінець «Східного партнерства» чи прискорення євроінтеграції? *Deutsche Welle*. 2021. 2 липня. URL: <https://www.dw.com/uk/asotsiiovane-trio-ukrainy-hruzii-ta-moldovy-kinets-skhidnoho-partnerstva/a-58126771>.

Молдови Ю. Лянке лист, зазначивши в ньому, що результати виборів засвідчать рівень бажання молдовських громадян надалі боротися за перспективу членства в ЄС¹⁵. Фактично європейські партнери розраховували на подальшу послідовність Молдови у проведенні реформ, і ця пропозиція була повторно озвучена в лютому 2015 р., коли відбувалися переговори стосовно нового уряду. Однак Молдова вибрала інший зовнішньополітичний шлях, який віддаляв її від ЄС¹⁶.

Грузія також неодноразово висловлювала бажання щодо отримання статусу кандидата на членство в ЄС, систематично намагалася зафіксувати таку перспективу в нормативних документах, підписаних із ЄС. Наприклад, ідеться про перемовини стосовно Плану дій Європейської політики сусідства після Трояндової революції 2005–2006 рр., Угоди про асоціацію (2010 р.). Однак у документі визначено лише європейські прагнення Грузії, її європейський вибір та статус як однієї з країн Східної Європи¹⁷.

Потребу в диференціації в межах політики Східного партнерства було обговорено в консолідованому форматі на рівні адресатів ініціативи. Так, у 2018 р. була заснована Міжпарламентська асамблея України, Грузії та Молдови¹⁸, яка, на жаль, не привела до відчутних результатів. Її метою було визначено об'єднання зусиль

¹⁵ Літра Л., Чхіквадзе І. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? Київ : Інститут світової політики, 2016. 19 с. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Perspektyva-chlenstva-v-ES-dlya-Gruziyi-Moldovi-Ukrayiny.pdf>.

Letter of Angela Merkel to Iurie Leanca. URL: http://www.gov.md/sites/default/files/document/attachments/scrisoare_sustinere_angela_merkel-page-01.jpg.

¹⁶ Літра Л., Чхіквадзе І. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? Київ : Інститут світової політики, 2016. С. 5. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Perspektyva-chlenstva-v-ES-dlya-Gruziyi-Moldovi-Ukrayiny.pdf>.

¹⁷ Літра Л., Чхіквадзе І. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? Київ : Інститут світової політики, 2016. С. 5. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Perspektyva-chlenstva-v-ES-dlya-Gruziyi-Moldovi-Ukrayiny.pdf>.

¹⁸ Статут Міжпарламентської асамблеї Парламенту Грузії, Парламенту Республіки Молдова і Верховної Ради України : міжнародний документ від 5 жовтня 2018 р. *Законодавство України* : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-18#Text>.

партнерів у реалізації європейського та євроатлантичного курсу, а також подолання викликів, спровокованих Російською Федерацією, зміцнення незалежності, суверенітету й територіальної цілісності лідерів СП.

Згодом, 17 травня 2021 р., Україна, Молдова та Грузія з метою набуття членства в ЄС утворили Асоційоване тріо – тристоронній формат посиленої співпраці, який покликаний модернізувати наявний формат Східного партнерства. Основним механізмом Асоційованого тріо є співпраця на рівні міністерств закордонних справ країн-учасниць. Хоча ідея такої партнерської співпраці виникла декілька років тому на рівні експертної спільноти трьох згаданих країн, вона не відразу знайшла підтримку на рівні ЄС. І лише в жовтні 2021 р. під час саміту Україна – ЄС у Спільній заяві європейські партнери позитивно відзначили ініціативу трьох асоційованих партнерів, спрямовану на посилення координації між ними та поглиблення співпраці з ЄС¹⁹. Ключовими завданнями в новій регіональній ініціативі партнери визначили такі кроки: прискорення інтеграції у внутрішній ринок ЄС; посилення безпекової та оборонної співпраці; розширення діалогу у сферах транспорту, енергетики, цифрової трансформації тощо; залучення до рамкових програм та агенцій ЄС тощо²⁰. Основну увагу акцентують на доповненні Східного партнерства перспективою членства як кінцевою метою, тобто за умови виконання Угоди про асоціацію це стане визнанням країн кандидатами на членство в ЄС, подібно до Західних Балкан, що стане запорукою проведення реформ у більш інтенсивному темпі.

Важливо, що це перша регіональна ініціатива в межах СП, де його лідери віддають перевагу двосторонньому формату відносин із ЄС, заснованому на угодах про асоціацію. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба заявив, що наступна хвиля розширення ЄС

¹⁹ Боротьба з олігархами, допомога та реформи: про що домовилися на саміті Україна-ЄС. *Європейська правда*. 2021. 12 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/12/7128916/>.

²⁰ Заява глав держав та урядів ЄС щодо російської військової агресії проти України. *Європейська правда*. 2022. 11 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/11/7135723/>.

огортатиме, власне, держави «тріо», які спільно прямують до мети. Це також означає, що Україна, Молдова та Грузія «будуть конкурувати за спільні ресурси ЄС: хто робитиме більше, той претендуватиме на вищу фінансову допомогу та політичну підтримку»²¹.

Однак аналітики вказують на певні недоліки формату Асоційованого тріо. Найперше йдеться про відсутність конкретики в самому змісті меморандуму, а також програми спільних дій із чітко сформульованими завданнями, цілями, інструментами та термінами виконання, що зменшує ефективність функціонування ініціативи. Також держави «тріо» застосували різні інструменти та розглядали індивідуальні кейси в наближенні до ЄС. Наприклад, ще на момент створення «тріо» Україна та Грузія зафіксували у своїх конституціях норму щодо членства в ЄС, намагаючись у такий спосіб переконати європейських партнерів у сталості свого курсу та незворотності реформ. Грузія лише у 2024 р. планувала подати заявку на вступ до Європейського Союзу, проте водночас визнавала, що не готова до такої процедури. Також рівень виконання Угоди про асоціацію у Грузії є найнижчим із-поміж держав «тріо» та становить приблизно 37%, тоді як в Україні цей показник зафіксований на рівні 54%.

Для ефективності «тріо» грузинському уряду необхідно було переконати і Україну, і Молдову подати заявки на вступ до ЄС одночасно. Проте президент Молдови М. Санду утримувалася від заяв про подальше зближення з ЄС. Аналогічну позицію продемонстрував глава директорату Міністерства закордонних справ Республіки Молдова А. Попов, який заявив: «Ми маємо показати, що виконуємо своє домашнє завдання. І от коли ми проведемо реформи, матимемо результат, тоді можна буде говорити з ЄС і про інше»²². Значною мірою таку ситуацію пояснюють невдалими обіцянками подати заявку на вступ до ЄС попередніх урядів Молдови (2010 р.), що суттєво

²¹ Сидоренко С. Розділене тріо: як Молдова, Грузія та Україна шукають свої шляхи для зближення з ЄС. *Європейська правда*. 2021. 22 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/22/7129347/>.

²² Сидоренко С. Розділене тріо: як Молдова, Грузія та Україна шукають свої шляхи для зближення з ЄС. *Європейська правда*. 2021. 22 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/22/7129347/>.

дискредитувало ідею європейської інтеграції на рівні молдовського суспільства. Україна станом на кінець 2021 р. також не ініціювала подання заявки на вступ, проте вела перемовини про підтримку свого членства з кожною державою ЄС індивідуально через підписання декларацій щодо підтримки європейської перспективи української держави. Було підписано шість таких двосторонніх декларацій (з Латвією, Естонією Литвою, Польщею, Словаччиною та Словенією). Також українська сторона продовжувала домагатися офіційного визнання європейської перспективи²³.

Попри те, що Грузія, Молдова та Україна, безперечно, допустилися помилок у впровадженні реформ, завжди було усвідомлення того, що подання заявки на членство в ЄС є важливим процесом, позаяк це не просто інструмент зовнішньої політики, а насамперед спосіб мобілізувати внутрішньодержавні реформи та очистити політичні еліти. Натомість із-поміж країн – підписантів Угоди про асоціацію з ЄС посилювалося розуміння того, що спершу необхідно імплементувати цей документ, а далі претендувати на членство в ЄС. Також поступово зростала популярність ідеї спільної заявки трьох лідерів Східного партнерства. Хоча ймовірність балканського «Солонікійського процесу», за якого могла існувати ймовірність спільного розгляду заявки для країн Східного партнерства, вважалася малоімовірною²⁴.

Однак ситуація кардинально змінилася після 24 лютого 2022 р. – початку повномасштабного військового вторгнення РФ до України. Напередодні, 21 лютого, Президент Росії В. Путін визнав незалежність окупованих територій України – так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», які де-факто перебувають під контролем офіційної Москви з 2014 р. В. Путін назвав пряме військове вторгнення «спеоперацією на Донбасі»,

²³ Сидоренко С. Розділене тріо: як Молдова, Грузія та Україна шукають свої шляхи для зближення з ЄС. *Європейська правда*. 2021. 22 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/22/7129347/>.

²⁴ Літра Л., Чхквадзе І. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? Київ : Інститут світової політики, 2016. С. 9. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Perspektyva-chlenstva-v-ES-dlya-Gruziyi-Moldovi-Ukrayiny.pdf>.

а її метою оголосив «демлітаризацію та денацифікацію України»²⁵. В умовах відкритої російської агресії та з метою збереження державної незалежності Президент України В. Зеленський 28 лютого 2022 р. підписав заявку на вступ до ЄС, заклавши європейських партнерів підтримати Україну в такій складній ситуації. Український політикум і суспільство розраховують на прискорену процедуру вступу до ЄС, яка в умовах російсько-української війни наповнена не стільки економічним, скільки політико-безпековим змістом. За прискорену процедуру набуття членства України в ЄС висловився Президент Республіки Польща А. Дуда, який заклав невідкладно надати Україні статус кандидата та терміново розпочати перемовини про її приєднання до ЄС. Одночасно зазначалася необхідність забезпечити Україні доступ до фонду відновлення ЄС. Аналогічну позицію висловили інші східноєвропейські держави – члени ЄС, зокрема Болгарія, Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Словаччина та Словенія, які закликали невідкладно надати Україні статус країни – кандидата на вступ до ЄС.

Згодом Європейський Парламент проголосував за надання Україні статусу кандидата у своїй резолюції, яку ухвалили на позачерговій пленарній сесії у Брюсселі 1 березня 2022 р. За неї проголосували 637 євродепутатів, 13 висловилися проти, ще 26 утрималися. Однак зауважимо: про прискорену процедуру вступу при цьому не йдеться²⁶. Домінантного значення в цьому разі набуває політична воля країн ЄС із цього питання. Також 10 березня 2022 р. відбувся екстрений саміт ЄС, присвячений агресії РФ проти України, за результатами якого було ухвалене компромісне рішення щодо української заявки на вступ до ЄС. У резолюції саміту зазначено: «ЄС та його держави-члени продовжуватимуть проявляти солідарність і надавати гуманітарну, медичну та фінансову підтримку всім біженцям та країнам, які їх приймають. Ми закликаємо, щоб кошти були доступні без зволікання

²⁵ Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі. *Radio Свобода*. 2022. 24 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html>.

²⁶ Шейко Ю. Європарламент: ЄС слід працювати над наданням Україні статусу кандидата. *Deutsche Welle*. 2022. 1 березня. URL: <https://www.dw.com/uk/yevroparlament-yes-slid-pratsiuvaty-nad-nadanniam-ukraini-statusu-kandydata/a-60971184>.

через ReactEU, а також після швидкого ухвалення Єврокомісією запропонований механізм Cohesion's Action for Refugees in Europe (CARE)»²⁷. Також зобов'язали Раду ЄС у найкоротші терміни подати висновок щодо поданої заявки відповідно до положень Договорів про ЄС, тобто з'ясувати відповідність України критеріям держави-кандидата. Таке рішення є важливим, оскільки Україна до цього моменту не мала офіційно визнаної європейської перспективи та подала заявку тоді, коли ЄС міг взагалі відмовити в її розгляді. Натомість європейські партнери дали на це згоду. Однак тут не згадана ст. 49 Договору про ЄС, яка єдина регулює процедуру опрацювання заявок на членство, а вжито словосполучення «відповідні положення Договорів про ЄС». Також рішення саміту вказує на те, що особлива процедура зближення стосується виключно України, яка потребує негайної підтримки, зокрема політичної, через особливі обставини. Найголовніше, що рішення саміту не містить «заборону» на використання прискореної процедури стосовно України, що є цілком можливим за наявності політичної згоди країн – членів ЄС²⁸. Зрозуміло, що в такій ситуації цілком можна пришвидшити надання Україні статусу кандидата, однак сама процедура вступу може тривати роками.

З інтервалом у декілька днів аналогічні кроки здійснили Грузія та Молдова, склавши свої заявки на отримання статусу кандидата на членство в ЄС. У квітні 2022 р. усі лідери СП отримали від європейських партнерів опитувальник щодо готовності до набуття статусу кандидата на членство в ЄС. Проте прискорена процедура приєднання до ЄС не передбачена Європейськими угодами. Оцінюючи наявну ситуацію, голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляен зазначила про необхідність дотримання країнами Асоційованого тріо (Україною, Грузією, Молдовою) передвступних умов із забезпечення політичної стабільності, верховенства права та економічних показників. Вона

²⁷ Заява глав держав та урядів ЄС щодо російської військової агресії проти України. *Європейська правда*. 2022. 11 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/11/7135723/>.

²⁸ Сидоренко С. Розділене тріо: як Молдова, Грузія та Україна шукають свої шляхи для зближення з ЄС. *Європейська правда*. 2021. 22 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/22/7129347/>.

підкреслила: «У ЄС не обійтися без критеріїв. Ми всі підписали угоди, є передумови, які мають бути виконані»²⁹. Водночас Україна наполягає на окремому від Грузії та Молдови розгляді своєї заявки на отримання прискореного членства. Так, міністр закордонних справ Д. Кулеба зазначив, що українська сторона цінує надання гуманітарної допомоги партнерами з Асоційованого тріо, проте водночас засуджує факт непідтримання Молдовою та Грузією санкцій щодо РФ за її воєнні злочини проти України³⁰. Європейські партнери також зазначили, що всі заявки будуть розглядатися в індивідуальному порядку. Це пояснюється різними результатами співпраці ЄС із країнами Асоційованого тріо, а також становищем держав – учасниць СП.

Безперечно, прийняття заявок на членство в ЄС від трьох лідерів Східного партнерства є важливим і потрібним кроком, воно може мати значний мобілізаційний ефект для впровадження необхідних реформ, однак при цьому варто зважати на декілька важливих моментів.

По-перше, на *труднощі в регіональній співпраці* України, Грузії та Молдови, що особливо загострилося на тлі російсько-української війни. Насамперед це стосується українсько-грузинської співпраці, де останніми роками відчуваємо певну напругу. Свого апогею вона досягла в березні 2022 р., коли офіційний Київ відкликав для консультацій свого посла з Тбілісі. Загалом відносини між Грузією та Україною почали поступово погіршуватися ще з 2015 р., тобто із часу перебування при владі «Грузинської мрії». Так, у 2014 р. Грузія підтримала антиросійські санкції ЄС та США, проте лише в частині експорту продукції з Криму й Севастополя, а у 2016 р. грузинська делегація відмовилася брати участь у голосуванні в Парламентській Асамблеї Ради Європи за проукраїнську резолюцію. Паралельно спостерігаємо певне посилення зв'язків із Росією, адже від самого початку провладна політична сила «Грузинська мрія» прагнула відновити економічні зв'язки з РФ.

²⁹ Пієрт Б. Вступ України до ЄС: чи настав час для швидких і сміливих рішень. *Deutsche Welle*. 2022. 10 березня. URL: <https://www.dw.com/uk/vstup-ukrainy-do-ies-chy-nastav-chas-dlia-shvydkykh-i-smilyvykh-rishen-a-61067965/a-61067965>.

³⁰ Україна хоче, щоб її заявку на членство в ЄС розглядали окремо від Грузії та Молдови. *Європейська правда*. 2022. 7 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/7/7135418/>.

Уже наприкінці 2021 р. РФ посіла другу позицію з-поміж найбільших торгових партнерів Грузії з показником у майже 0,5 мільярда доларів³¹. Також в умовах повномасштабної російської агресії українська влада неодноразово закликала Грузію повернути свої окуповані Росією території з огляду на послаблення військових позицій РФ у регіоні Південного Кавказу після початку повномасштабного вторгнення в Україну. Натомість провладна партія сподівається шляхом перемовин і компромісів із Росією відновити територіальну цілісність Грузії, вважаючи неприйнятним силовий сценарій для такої цілі. Відомо, що влада Грузії намагалася заблокувати виїзд до України грузинських добровольців, і це було негативно сприйнято офіційним Києвом. Останній, засуджуючи факти непідтримання грузинами санкцій щодо РФ та наявних російсько-грузинських контактів, висунув припущення, що Грузія може стати державою, яка допомагатиме РФ оминати європейські санкції. Тому політичним лідерам обох держав варто працювати над усуненням обмежень українсько-грузинської співпраці. На думку В. Копчака, вона повинна спрямовуватися на кореляцію зусиль із деокупації територій і санкційного тиску на РФ як країну-агресора; узгодження практичних кроків та «дорожніх мап» у процесах європейської і євроатлантичної інтеграції; активацію та реалізацію двосторонніх економічних проєктів у прив'язці до регіональних форматів співробітництва³². 16 квітня 2022 р. до Києва прибула офіційна грузинська делегація, було посилено роботу на рівні парламентів обох держав, що може свідчити про можливу зміну ситуації.

Що ж до українсько-молдовських відносин, то вони суттєво інтенсифікувалися за президенства М. Санду, яка вважається проєвропейським політиком. Важливо, що першим закордонним візитом Президента Молдови М. Санду стало, власне, відвідування Києва, який має особливий інтерес у врегулюванні Придністровського

³¹ Ардашелія М. Ціна солідарності. Чому Тбілісі не поспішає підтримати Україну. *NV.UA*. 2022. 17 лютого. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-rosiya-chomu-gruziya-ne-pidtrimala-ukrajinu-ostanni-novini-50217258.html>.

³² Копчак В. Двосторонні відносини у регіоні: Грузія. *Українська призма*. 2021. 22 березня. URL: <http://prismua.org/eap-ua-ge/>.

конфлікту як важливої складової частини системи національної безпеки України. Однак Молдова не долучилася до санкцій ЄС через російську агресію, що викликало відповідну реакцію української сторони. Хоча Молдова прийняла значну кількість українських біженців (понад 100 тисяч), офіційний Київ не ідентифікує це як однозначну позицію Молдови в зупиненні російської агресії.

По-друге, на *різні темпи* в наближенні до ЄС країн – адресатів СП та всі проблеми, що є похідними від цієї ситуації. У трійці держав, які прагнуть розпочати рух до членства (а це Україна, Молдова та Грузія), остання має імідж аутсайдера та «поганого учня». Сучасна Грузія перебуває у стані внутрішньополітичної кризи, що ускладнює її рух до НАТО та ЄС. Європейські партнери вживали кроки задля виправлення цієї ситуації. Так, за посередництва голови Європейської Ради Ш. Мішеля між Грузією та ЄС було схвалено меморандум, який передбачав проведення вкрай важливих реформ у сфері судочинства та прозорості виборчого процесу. ЄС неодноразово критикував грузинську владу за невиконання ключових позицій документа, унаслідок чого провладна «Грузинська мрія» відкликала свій підпис. ЄС розцінив це як небажання Грузії провадити реальні проєвропейські реформи. Тому є велика ймовірність того, що заявку Грузії будуть оцінювати за іншим сценарієм, ніж України чи Молдови³³. Отже, стан реформ чи рівень свободи слова у Грузії наразі явно не відповідають амбіціям про отримання статусу кандидата на членство в ЄС. Це, звичайно, вплине на позицію ЄС. Також заявку щодо набуття статусу кандидата на членство в ЄС грузинська влада подала внаслідок постійних протестів грузинського суспільства на знак солідарності з Україною та стосовно небажання уряду Грузії приєднатися до санкцій щодо Росії. Тобто спостерігається дилема між проросійським урядом Грузії та проєвропейськими настроями грузинського суспільства. Така ситуація поглиблює внутрішню політичну кризу, яка може закінчитися черговим суспільним протистоянням і достроковою зміною влади.

Що ж до Молдови, то 15 березня 2022 р. Парламентська Асамблея Ради Європи офіційно визнала Придністров'я окупованою РФ

³³ Панченко Ю. Не моя війна. Як влада Грузії не захотіла підтримувати Україну в часи російської агресії. *Європейська правда*. 2022. 4 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/4/7135242/>.

територією. Показово, що під час підготовки рішення Парламентської Асамблеї Ради Європи молдовська дипломатія не долучалася до цього процесу, а над проєктом документа працювали Україна, Румунія, Франція, Естонія, Грузія, Британія та Туреччина. Постфактум М. Санду заявила про необхідність виведення російських військ із Республіки Молдова за допомогою дипломатичних інструментів. Це підкреслює проєвропейську візію чинного президента Молдови та водночас непевність кроків через побоювання наслідків із боку РФ. Також сама М. Санду підтвердила, що запровадження Молдовою санкцій проти Росії через вторгнення в Україну неможливе через численні «вразливі місця» як із позиції безпеки, так і в економіці Республіки Молдова. Адже приєднання до антиросійських санкцій може поставити під загрозу постачання газу Молдові, не завдаючи при цьому шкоди РФ, оскільки молдовська продукція більше не може надходити на російський ринок після початку війни в Україні³⁴. Отже, залежність Молдови від РФ слугує суттєвою перешкодою на євроінтеграційному шляху держави.

Обґрунтованою є думка В. Желтовського щодо того, що участь України у Східному партнерстві привела до значного посилення інституційного виміру співпраці між ЄС та українськими політиками, а також до ширшого залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень. Вдалося досягти позитивних результатів у проведенні децентралізації та реформи місцевого самоврядування в Україні, власне, завдяки синергії політичних акторів та інститутів громадянського суспільства за активної підтримки європейських партнерів. Однак, незважаючи на позитивні зміни внаслідок антикорупційних реформ в Україні на початку 2014 р., міжнародна оцінка фіксує подальшу досить повільну позитивну динаміку, що є наслідком недостатніх зусиль української влади, спрямованих на подолання корупційної системи. Це становить суттєву загрозу для проведення наступних реформ та зменшує позитивні наслідки європеїзації³⁵. Безсумнівно, євроінтеграційні перспективи України на сьогодні не визначаються винятково дотриманням нею «копенгагенських

³⁴ Санду сказала, чому Молдова не долучається до антиросійських санкцій. *Українформ*. 2022. 2 квітня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3446149-sandu-skazala-comu-moldova-ne-dolucaetsa-do-antirosijskih-sankcij.html>.

³⁵ Zheltovskyy V. Impact of Eastern Partnership Initiatives on Europeanization processes in Ukraine. *Online Journal Modelling the New Europe*. 2021. Issue 36. P. 98–99.

критеріїв», вони залежать також від результатів російсько-української війни та розв'язання проблеми тимчасово окупованих РФ українських територій.

По-третє, на *суспільні настрої* в Україні, Грузії та Молдові, які однозначно свідчать на користь зближення з Європейським Союзом. Адже в умовах агресивної зовнішньої політики РФ це чи не єдина можлива опція зберегти державний суверенітет і демократичні засади суспільної організації в різних її сферах. Так, після 24 лютого 2022 р. рівень підтримки вступу України до ЄС на рівні українського суспільства постійно збільшується. Згідно з останніми соціологічними опитуваннями групи «Рейтинг», у перші дні російсько-української війни цей показник зріс із 68% до 86%, а вже на кінець березня він досягнув абсолютного рекорду на позначці 91% респондентів. І це найкращі показники з-поміж усіх країн – адресатів СП. Більшість українців (56%) висловили переконання, що Україна стане членом ЄС упродовж наступних одногодвох років, 23% опитаних вважають, що це станеться за п'ять років. Однак в умовах війни дещо зменшилася частка тих громадян, які відстоюють можливість вступу до ЄС у короткій перспективі, – з 61% до 56%; відповідно, зросла кількість тих, хто вірить у вступ до ЄС за п'ять років, – з 13% до 23% респондентів. Також 78% українців переконані, що Україна рухається в правильному напрямі³⁶. За даними соціологічної служби Центру Разумкова (на 2020 р.), лише 13% опитаних підтримували відокремлення територій так званих «ДНР» і «ЛНР» від України. 54% опитаних хотіли би, щоб ці території повернулися до складу Донецької та Луганської областей України на тих же умовах, що існували раніше. І лише 5% висловили думку про їх відокремлення від України та набуття статусу незалежних держав³⁷.

У Молдові, за даними дослідження «Поствиборний барометр», приєднання Молдови до Європейського Союзу підтримують понад

³⁶ «Рейтинг»: підтримка вступу України в НАТО падає, в ЄС – рекордно висока. *Європейська правда*. 2022. 5 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/5/7137269/>.

³⁷ Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями. *Центр Разумкова*. 2020. 26 лютого. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanyumy-terytoriiamy-liutyi-2020r>.

70% громадян країни, проте досить високою залишається частка тих, хто висловлюється за приєднання до Румунії, – понад 40% молдаван, а 25,3% громадян підтримують визнання незалежності «Придністровської Молдавської Республіки»³⁸. У Грузії станом на січень 2022 р. 83% опитаних підтримують інтеграцію до ЄС (у червні 2021 р. цей показник становив 76%), а 77% – інтеграцію до НАТО (у червні 2021 р. цей показник становив 74%)³⁹.

Отже, в Україні збігаються євроінтеграційні бачення суспільства та влади. Також більша частина суспільства підтримує відновлення територіальної цілісності держави (включно з раніше окупованим Кримом і так званими «ЛНР» і «ДНР»). Можна зробити припущення про затяжний характер російсько-української війни, її наслідки, які безперечно будуть «гальмувати» вступ України до ЄС. Що ж до Грузії, то тут бачення європейської і євроатлантичної перспективи різняться на рівні офіційної влади Грузії та грузинського суспільства. Це свідчить про затяжну внутрішню політичну кризу, якою може скористатися РФ у своїх інтересах. У Молдові більшість суспільства підтримує євроінтеграцію, проте значна частина (40%) усе ще підтримує ідею приєднання до Румунії, а понад 25% – визнання незалежності «ПМР». Це свідчить про слабкість державних інститутів, що може бути використано РФ як елемент її гібридного впливу для внутрішньої дестабілізації в державі.

Зрозуміло, що «автоматичне» включення України, Грузії та Молдови до ЄС не відбудеться, а рішення європейських партнерів має радше «спонукальний/підтримувальний» зміст, саме ж рішення Європейського Парламенту позбавлене прямих юридичних наслідків. Є чимало юридично-бюрократичних та політичних бар'єрів для швидкого рішення, також наявні чіткі критерії, яким має відповідати країна – претендент

³⁸ Понад 70% громадян Молдови виступають за інтеграцію в ЄС – опитування. *Интерфакс-Україна*. 2021. 31 липня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/759019.html>.

³⁹ Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями. *Центр Разумкова*. 2020. 26 лютого. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymy-terytoriiamy-liutyi-2020r>.

на членство в ЄС. У юридичному аспекті йдеться про «копенгагенські критерії», які зафіксовані у ст. 49 Маастрихтського договору. Однак і їх виконання не гарантує членство, позаяк кожна країна – член ЄС має підтримати рішення про вступ того чи іншого кандидата. У політичному ж сенсі рішення про прискорений вступ «поза критеріями» може допомогти зупинити агресію РФ, зміцнити суверенітет та відновити територіальну цілісність учасників Східного партнерства.

Задля реалізації цілей ЄС у регіоні Східної Європи СП однозначно потребує змін, які стосуються насамперед поглиблення диференціації. Йдеться про доповнення ініціативи перспективою членства, а його надання лідерам СП тільки посилить тут «м'який» вплив ЄС, активізує регіональну співпрацю та змусить інших учасників Східного партнерства переоцінити зовнішньополітичні пріоритети. Однак такий підхід буде результативним лише за умов обмеження російської агресії, внутрішніх трансформацій РФ, спрямованих на зміну керівного режиму та демократизацію російського суспільства, що є можливим за умови дотримання санкційного тиску. З огляду на те, що Східне партнерство сприймається його адресатами як можливість зберегти державний суверенітет, ініціативу варто розширити також безпековим компонентом.

Список літератури

- Ардашеля М. Ціна солідарності. Чому Тбілісі не поспішає підтримати Україну. *NV.UA*. 2022. 17 лютого. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-rosiya-chomu-gruziya-ne-pidtrimala-ukrajinu-ostanni-novini-50217258.html>.
- Боротьба з олігархами, допомога та реформи: про що домовилися на саміті Україна-ЄС. *Європейська правда*. 2021. 12 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/12/7128916/>.
- Василеску Г., Морарь К. Европейская интеграция Республики Молдова в рамках Восточного партнерства. *Восточное партнерство: цели – опыт – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах, охваченных программой* / под науч. ред. П. Байора. Краков, 2013. С. 151–156.
- Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями. *Центр Разумкова*. 2020. 26 лютого. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanyemy-terytoriiamy-liutyi-2020r>.

- Заява глав держав та урядів ЄС щодо російської військової агресії проти України. *Європейська правда*. 2022. 11 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/11/7135723/>.
- Ковальчук С. Асоційоване тріо: в ЄС і гуртом легше йти. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2021. 11 червня. URL: <https://adastra.org.ua/blog/asocijovane-trio-gurtom-i-v-yes-legshe-jti>.
- Копчак В. Двосторонні відносини у регіоні: Грузія. *Українська призма*. 2021. 22 березня. URL: <http://prismua.org/eap-ua-ge/>.
- Літра Л., Чхіквадзе І. Перспектива членства в ЄС для Грузії, Молдови та України: неможлива, забута чи прихована? Київ : Інститут світової політики, 2016. 19 с. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Perspektyva-chlenstva-v-ES-dlya-Gruziyi-Moldovi-Ukrayiny.pdf>.
- Панченко Ю. Не моя війна. Як влада Грузії не захотіла підтримувати Україну в часи російської агресії. *Європейська правда*. 2022. 4 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/4/7135242/>.
- Понад 70% громадян Молдови виступають за інтеграцію в ЄС – опитування. *Інтерфакс-Україна*. 2021. 31 липня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/759019.html>.
- Про Східне партнерство. *Українська національна платформа*. URL: <http://eap-csf.org.ua/pro-nas/pro-skhidne-partnerstvo/>.
- Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі. *Радіо Свобода*. 2022. 24 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html>.
- «Рейтинг»: підтримка вступу України в НАТО падає, в ЄС – рекордно висока. *Європейська правда*. 2022. 5 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/5/7137269/>.
- Рігерт Б. Вступ України до ЄС: чи настав час для швидких і сміливих рішень. *Deutsche Welle*. 2022. 10 березня. URL: <https://www.dw.com/uk/vstup-ukrainy-do-ies-chy-nastav-chas-dlia-shvydkykh-i-smilyvykh-rishen-a-61067965/a-61067965>.
- Санду сказала, чому Молдова не долучається до антиросійських санкцій. *Укрінформ*. 2022. 2 квітня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3446149-sandu-skazala-comu-moldova-ne-dolucetsa-do-antirosijskih-sankcij.html>.
- Сидоренко С. Розділене тріо: як Молдова, Грузія та Україна шукають свої шляхи для зближення з ЄС. *Європейська правда*. 2021. 22 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/10/22/7129347/>.
- Статут Міжпарламентської асамблеї Парламенту Грузії, Парламенту Республіки Молдова і Верховної Ради України : міжнародний документ від 5 жовтня 2018 р. *Законодавство України* : офіційний

- вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-18#Text>.
- Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / І. Газізуллін, М. Гончар, О. Коломієць та ін. ; за ред. В. Мартинюка. Київ : Агентство «Україна», 2009. 84 с.
- Україна хоче, щоб її заявку на членство в ЄС розглядали окремо від Грузії та Молдови. *Європейська правда*. 2022. 7 березня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/7/7135418/>.
- Чарквіани Н. В Грузії росте число сторонників інтеграції в НАТО і ЄС. *Голос Америки*. 2022. 27 януаря. URL: <https://www.golosameriki.com/a/tbilisi-ndi-poll-for-december-2021/6415138.html>.
- Шейко Ю. «Асоційоване тріо» України, Грузії та Молдови: кінець «Східного партнерства» чи прискорення євроінтеграції? *Deutsche Welle*. 2021. 2 липня. URL: <https://www.dw.com/uk/asotsiiovane-trio-ukrainy-hruzii-ta-moldovy-kinets-skhidnoho-partnerstva/a-58126771>.
- Шейко Ю. Європарламент: ЄС слід працювати над наданням Україні статусу кандидата. *Deutsche Welle*. 2022. 1 березня. URL: <https://www.dw.com/uk/yevroparlament-yes-slid-pratsiuvaty-nad-nadanniam-ukraini-statusu-kandydata/a-60971184>.
- Accession criteria (Copenhagen criteria). URL: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html.
- Barburska O. Polityka wschodnia Unii Europejskiej jako część składowa polityki zagranicznej UE. Warszawa, 2018. 484 s.
- Bentzen N., Przetacznik J. Eastern Partnership 3.0: principles, priorities, and prospects. Strasbourg : European Parliamentary Research Service, 2020. 21 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/651966/EPRS_IDA\(2020\)651966_EN.pdf?fbclid=IwAR2unPw284gTWGunzB0U5L3rWUW4JToG2KX5Avxv8f1JK_B2e-n3yjhOwIE](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/651966/EPRS_IDA(2020)651966_EN.pdf?fbclid=IwAR2unPw284gTWGunzB0U5L3rWUW4JToG2KX5Avxv8f1JK_B2e-n3yjhOwIE).
- Europa Wschodnia i Południowy Kaukaz w polityce Unii Europejskiej / red. nauk. A. Staszczuk. Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2011. 187 s.
- Letter of Angela Merkel to Iurie Leanca. URL: http://www.gov.md/sites/default/files/document/attachments/scrisoare_sustinere_angela_merkel-page-01.jpg.
- Piskorska B. Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego. Lublin, 2017. 597 s.
- Zheltovsyy V. Impact of Eastern Partnership Initiatives on Europeanization processes in Ukraine. *Online Journal Modelling the New Europe*. 2021. Issue 36. P. 83–105.